

OKNYTT I ERVALLA

Det finns rätt många sägner och historier om naturväsen i Ervalla, De flesta har upptecknats av Maja Forslund som reste runt i länet på 1920 och 1930-talen och skrev ner sagor och lokala berättelser. Det är hennes anteckningar som är underlaget för de korta historier som återges här. En del är vandringshistorier och kända från andra delar av landet. Låt oss börja med ett par historier om näcken i Ervalla..

Näcken som uppträder här var (är?) en elementarande som höll till i strömmande vatten och i sjöar. Han brukar beskrivas som en skäggig gubbe och som en mäterlig fiolspelarare. Lasse i berättelsen gjorde helt enligt regelboken när han en torsdagskväll försökte få kontakt med gubben.

Genom att t ex offra blod ur ringfingret kan det hända att näcken visar sig för oss. Om det inte hjälper med blodet från ringfingret kan det gå bra att offra en svart katt.

I bästa fall kan vi om han visar sig även byta fiol med honom. Den som på det sättet skaffar sig sitt instrument blir en naturligtvis en ojämförlig spelman.

Lars Andersson i Basketorp född 1859 berättar hur en pojke, Lasse Jansson hette han, på det här sättet försökte anlita själve Strömkarlen som lärare i fiolspel eller byta fiol med honom. Men en oförstående omgivning tycks ha förstört alla chanser. Vi får beklaga att han inte lyckats. Det hade onekligen varit intressant att höra näckens musik i originaltappning:

Dä hände säj i min barndoms dagar, dä va en person som skulle lära säj spela, han hölls ve en bäck imilla Norrberga å Nyttorp, han skulle möta Näcken tre torsdagskvällar å så ha sin fiol med säj förstås. Så va de tre andra pojkar som hadde reda på dä där å sista torsdagskvällen då smög di säj dit före honom, å när han då satt där å spela så sa den ena: Ska du tan eller ska ja tan? Men då stack han i väg hem. Han hette Lasse Jansson, vart lagårdskear ve Vedeväg sen. Di höll en för å va litet trollgubbe.

Den andra berättelsen om Näcken i Ervalla visar på en annan spridd föreställning. Man kan t ex genom att spotta för sig eller genom att sätta en kniv eller annat stålföremål vid stranden skydda sig mot förtrollning:

När vi va barn å bada, dä bruka vi ta tre stenar efteråt å spotta tre varv på var sten å säja "Ta den där å lek mä och inte med mäj" Dä va för att inte skulle träffa någe ont, sa di pojkar"

Livet var många gånger farligare förr. Vidskepelse och okunnighet skrämde folk. Anders Andersson i Lillkyrka född i Ervalla 1841 har berättat om en flicka som blev bergtagen. I bergen bodde skogsrädet som man helst inte ville möta: Alldeles som Näcken

var rået ett naturväsen. Men råets "skogskärringas" revir var skogen och skogens djur som hon skulle skydda och hjälpa. Jägare och kolare brukade se henne ibland.

Dä va e äng som di slädde Hättershage, å då va de e flecka som va mä å ho kom bort, ho vart bergtagen uttä nåt råtyg. Å di leta hela vicka men hitta inte på na. Dä va i Torpa by på Torpas äger.

På söndasmoern då låg, då låg Gårdsman å drömde att han såg flicka i en hövagn i hage. Å sen sa han åt bönderna i byn att drömt, å di geck dit bort. Å där låg flecka i vangen alldeles mä klara kroppen men lintyge hade ho under huve.

Å dä där d ä sanning dä ä inga historia. Å di väckte henne å hennes mor ho fråga na när ho kom hem va ho fått te äta. "Välling å smörgås" sa ho Å när mora fråga na vem som ho fått dä av då svara ho: "Åv mamma" – Dä va skogskärringa dä. Jo visst va dä ett bärg ho vari i.

Det finns flera berättelser om bergtagning. Hanna Olsson i Torpa har levererat följande: *Min farmor, som var född 1806 berättade att i hennes ungdom hände det att en flicka blev bergtagen här på Torpaskogen. Hon hade gått ut i skogen för att plocka bär. Hon kom inte tillbaka. Inte heller kunde man finna henne fastän man var ute och letade. Man ringde då i kyrkan efter henne. På tredje dagen kom hon hem igen: Hon berättade då att hon blivit tagen in i berget och där blivit bjuden på mat och vin. Upptecknare var Sven Halldén 1936.*

Det hände förr att skogsråna behövde sola sitt silver, okänt varför. Kanske var det var så de putsade upp glansen.

Uttäv andra paschaser som ja hörde min far berätta så tala han om sin far att han va en sån där som varken räddes fan eller trollen. Dä va en sån där kolar gubbe . Han gick en gång i skogen men så hade han olyckligtvis bara en yxa å där han kom i skogen så höll di råna på å sola sitt silver sa han. Di hade jussom en ell. Jo om han hatt e yxa te å kasta den ibland deras selver å så gått tillbaks andra dan då hadde selvret vari kvar ikring yxa som han kasta. Si det geck inte an när an bara hade en yxa, den feck an lov te ha mä sej hem. Dä va opp i Klysna eller Knattorpaskoga. Han va därifrån.

Det hände att man offrade till dessa, för oss klenetrogna okända varelsor, för att försöka bota sjukdomar. I den här berättelsen från slutet av 1800-talet uppträder en lokal klok gumma "den där Ludvigsmora"

Dä va den där Ludvigsmora, ho offra för mej. Ja minns inte va de va för sjukdom ja hadde. Ho hadde dä där offerdona å tog runt mäj tre gånger å så sa ho att ja skulle inte få tacke na. Senn skötte dä där säj själv.

Ho geck till Glömyrbäcken. Ho skulle ha salt å kol å va de va å ingen feck säja någe etter a men dä nog mycke som hjälpte mä di träffa för i vatten å de gör di nog än. På Bagge-

torpaskogen hängde dä trollpåsar i buskar ätter sen di ha offra.

Att förarga skogsrådet var inte tillrådligt. Det gällde att veta vad som var tillåtet. Dagen var människornas tid natten tillhörde strömkarlarna och skogsrånen. I den följande berättelsen bryter soldaten mot den indelningen av dygnets timmar. Lars Andersson i Basketorp berättar:

Dä va en gammel soldat här för många år sen en 80 år sen, hans son berätta för mej att han hölls å arbeta i skogen en gång å höll på för länge ätter solnedgången å då ropa di dä åt en – dä va väl skogsråa att han skulle sluta men han fortsatte å sen ble han så sjuk i hela kroppen genomsjuk så han vart aldri bra mera.

Ja har fundera mycke för dä står ju i bibeln om onskans makter i himlarymde – så nog finns dä någe.

Spöken och gastar befolkade även Ervallaabygden i varje fall förr i tiden.

Vid milsten i Avdalaskogen där det spökar kom en gång Anders Karlsson i Skärmarboda vägen fram å hade bra med pengar på sej. Då kom det farande ett förfärligt blåsväder tröllibilningar – tre gånger- han ä så övertygad om det där att dä va några onskans makter i himlarymden.

I en berättelse av Lars Andersson i Basketorp får vi veta hur gastar kom till.

En dräng hos oss berätta om ett fruntimmer eller e flecka som blev med barn, ho födet i lönnedom å begravdet också, men efter sju år blev det en gast. Han hoja om nätterna som e ugglar. Han skulle få lov å hoja så där i sina vissa år, men sen vart han fri.

Sagesmannen vet också att berätta om syner – likfärder:

Anders Persson på Krasboda mötte ibland hela likskaror som ingen mer än han kunde se. Han kunde då säga att vissa skulle dö. En gång när han var här talade han om att han hade sett en sådan skara, han hade också sett den döda. Det var en gumma som låg så sjuk så de vakade över henne, men han sa att hon skulle bli frisk, men det var ena annan som han sa skulle dö och det slog också in.

Hemmansägare Carl Olsson på Torpa född 1869 har berättat för Sven Halldén om spöket på Sägsta-backen vid Bredal:

I Sägstbacken invid Bredal sades det att det krångka (spökade). När Anders Persson i Björntorp en kväll åkte fram där såg han en gubbe som åkte med honom på lasset. När de kommit uppför backen vände han sig om, men då var gubben försvunnen.

I en stuga uppe på backen hörde de alltid stegen av mannen i huset en stund före innan han verkligen kom hem

Anders Andersson född, i Torpa by 1841 berättar om en hage där trollen höll till:

I Härtesbärke, dä ligger söderom Torpa bymen slättesbage ä i norr där vaa dä mycke trätyg.

Där kunne di si många sorters skepnader å dä var krig där å. Far min gick där för var da. En gång slog dä opp ett stort ellklot inpån.

Ett par uppteckningar innehåller berättelser – historiska sägner – där det skett en sammanblandning mellan den historiske Kristian II (Tyrann) och en annan person okänt vem. Märkligt är att uppgifterna kommer från två av varandra helt oberoende källor.

Den första har berättats av Anders Karlsson i Skärmarboda. Han var 80 år gammal när hans berättelse upptecknades 1930. Jösse Eriksson som uppträder här var den historiske person som var ingift i familjen på Ervalla hus i mitten av 1400-talet.

På den tiden när Krischan Tyrann hölls i Ervallatrakten, gästa han sin fogde Jösse Eriksson så kom västmanlänningar å dalkarar österifrån å mötte danskarna under Krischan ve Sjursbacken

Di bann på sej unga graner mä ris på så när Krischan å hans folk fick se dom då trodde di att hela skogen var ute å gick – ja di förstog väl snart....

Då fick fogdens sju pilar i huve, därav namnet å danskarna ble tebakaslagna. Men att dä ha vari slag där dä ä säkert för dä ha hittats bå kuler å spjutspetsar å annat också i jorden.

Att Krischan Tyranns dotter skulle ha murats in levande i Ervalla gård dä ha dä varit riktigt ihållande rykte om. Ho skulle ha tyckt om en underordnad som Krischan inte vill ho skulle få.

Den andra berättelsen har Anders Anderson i Erikslund i Lillkyrka lämnat. Han har hört den i Ervalla där han föddes 1841. Här kommer nu ytterligare detaljer om den stackars flickans öde.

Krischan Tyrann han mura in si doter levande föståss i en källare i Ervalla gård. Jo han bodde på Ervalla gård. Han lämna ett hål för mun och näsa å han vart varse att di gick å pilla in lite äta te na å då mura han igen alltihop. Jo för ho tyckte om en svensk.

Å stalle hade han i Ervalla körka.

När Tyrann bodde på Ervalla då kom hanses betjänter en da å sa för den där Tyrann att björkskogen rörde säj di va ute å speja. Å då ga an säj väg men dalkarar som kom dit sjöt å dä fanns arton pilar i grinnstugan ve körka. Den kom i vägen men sen knäppte di n allt ändå å sen kom an aldri lös. Dä va hans sista färd.

Historier om guldvagnar förekommer då och då i folkliga berättelser. Även Ervalla har sin historia där en guldvagn medverkar. Sagesmannen är nu Anders A. i Lillkyrka född i Axberg 1840. Upptecknat av Sten Thornell 1928.

Gisslarmokällarn där ä dä en gullvagn. Dä va en som skulle försöka köra dän den mä ett par oxar, men när han kom dit bitta han inte på döra. Då fick han höra att om han gödde opp två tvillingstutar ve nysilt mjölk i tre år så skulle han lyckas. Dä gjorde han å försökte sen om igen. Han spände strutar för. Di rökke ut en halvvägs men då geck tistelstånga av å vagnen åkte in igen. Då hörde han hur dä skratta å ropa i berge. ”Inga glanmjölkskalva drar ut min guldvagn”

När han kom hen fick han höra att sista dricken stuta skulle ha då hade inte nysilta mjölken räckt te utan di hade fått spä ut na mä glanmjölk å gett dom.

Det finns en anteckning om hur man firade valborgsmässan på Storrasta. Det var långt innan man hade valborgsmäsoelden vid hembygdsgården. Det är åter Anders Andersson som berättar

Men Vallbermäsä då hade di ell på ett högt berg på Storrasta äger.

Då hade di en gammal soldat som hette Ullbrand, han böra djupa hål i bärje å där la vi krut och sköt. Å tre tjärtunner hade spektorn. Å gevär dadde di å skö:Di skulle mota sin kos vargar.

Å spektorns folk – Forell hette han di feck alla var sin sup ve midnatt, när tjärtunna börja å sippra ner.

Se te Storrasta där skulle di ella vallbermäsä då ska ja säja dä fanns folk ve Storrasta.

En sägen om en dräng och hans husbonde har upptecknats av Sten Thornell 1928. Avskrift ur U L M A 1945:3.

Dä va en dräng som tjänte hos en rik bonde å kom väl in säj hos dotera så han blev måg där å beräkna ju å få ärva bra nog.

Men bonden hade bestämt sig annorlunda. Han tyckte drängen gärna kunde arbeta sig opp bäst han kunde. Han bar bort tre kittlar fulla med silver å guldsaker å grävde ner dom under golve på lada å stadfäste dä mä dä att ingen skulle få rätt påt där förrn dä kom så svära tider att folke skulle få sätta tuppen för plogen å höna för harven.

Men drängen hade haft ögera med säj å sett när gubben gick in i lada å avbyssnat alltsamman. Han tog itu med gubben att han skulle få ta dän där lada men dä gick gubben inte mä på.

Så gick tiden Men en dag fanns inte längre den gamle och drängen var sin egen herre. Han lät riva ner ladan så krångla han te en liten plog så pass att han kunde sätta tupp före å gjorde e harv lagom stor för e höna. Så spände han tuppen för plogen å plöjde å harva sin åker med höna å dä hörde han hur silvret skramla.

Dä grävde han där å hitta så mycke så han fick tre bärkittlar fulla med guld å silver. Dä skulle ha hänt i Ervalla socken.

Den gamle kyrkvärden Johan Andersson på Granberga (född år 1856) har berättat om spöken i Ervalla. Upptecknare är Sven Halldén.

”De talade om att det spökade vid halvgruvan. De gamla där dog och sen blev det tyst. De kallade dit flera personer som hörde det. En gumma från Björkebacken skulle vara där och vaka. De satt i ett rum då sa de till en flicka att hon skulle gå och lyfta av en gryta, men när hon kom var det redan gjort. Prosten Jansson fick höra om det och åkte dit. Inte läste han väl något högt men han höll en andaktsstund inom sig själv och sen hördes aldrig mer något.

Tomtar förekom lite varstans i Ervalla förr om vi ska tro de bevarade anteckningarna om oknytt i bygden. Idag är han mycket sällsynt, kanske redan utrotad vilket ska beklagas, kanske har han blivit

mera folkskygg av teknikutvecklingen. Hans närvaro gav en nu förlorad dimension åt livet på landet.

Eftersom det forskats en del om tomten vet man i dag en åtskilligt om hans liv och leverne. Han – det är alltid frågan om manligt kön – höll till i eller vid gårdarna, ofta i stallet. Till växten var han kort närmast dvärgliknande. Vi vet också hur han var klädd. När han visat sig var han klädd i röd toppig mössa, knäbyxor och grå rock. Han visade sig dock sällan och hade förmågan att göra sig osynlig. Om han någon gjorde sig synlig var oftast bara för husbonden. Det ansågs att han var mycket snarstucken och svår att ha att göra med. Att reta honom var verkligen farligt. Men hans liv var hårt. Kyrkans prästerskap försökte ihärdigt att utrota alla föreställningar om tomtar.

Här följer två uppteckningar av Sven Halldén 1936.

”Min morfar berättade att han en gång var ute i Arbo-gatrakten för att sälja gryter. En kväll kom han till en gård och satte in vagnen i ett liger (vagnslider) varefter han lade sig i vagnen för att

.sova. Men han fick inte vara ifred. Det kom några tomtar eller vad det kunde vara som knackade på fotsacken. Han förstod då att han inte skulle få vara där. Han drog därförut vagnen på gården och sedan fick han vara ifred.

Sageskvinnan var den här gången fru Amanda Pettersson på Storrasta.

Även Torpa hade sina tomtar berättar hemmansägaren L Andersson på Basketorp. Sven Halldén upptecknade 1936.

Hultström talade om att när han bodde i Torpa då såg han tomten i stallet, drängen såg honom också, då sa han till drängen :Ser du där Har du redskapen stående ordentligt? Men tomten gick ut igen.

Tomten hade en funktion att fylla i det gamla samhället. Kyrkvärden Aug Jansson Almquist på Berga i Ervalla har berättat att på tomtar trodde folk:

”Om tomten trodde de att han hjälpte de människor som ombuldade honom. I min barndom trodde de på tomtar och de berättade att de hade sådana i Lickstorp” Sven Halldén gjorde uppteckningen 1936.

Tomtarna var vänligt inställda till människor. De hjälpte till när det behövdes. Förre hemmansägaren Aug Ohlsson på Halvbacken född 1861 har berättat:

Tomtarna var mest på det viset att att de var på ladu-gårdsskullen och såg till att inte foder fattades, de såg också till att ingen annat fattades i huset.

Tomtarna skulle ha något vid högtiderna det skulle läggas ut då skulle de göra så att det blev mer i huset, men vad de sa att de (tomtarna) fick komma jag inte ihåg. Min mormor hade mycket tro på tomtar och talade ofta om dem, berättar hemmansägaren Arv. Olsson på Halvbacken. Hans Hustru (?) f 1897 har lagt till att ” Om julen skulle bordet stå dukat under hela helgen för att tomtarna skulle kunna äta”

”Tomtarna på Lickstorp återkommer i flera berättelser av skilda sagesmän. Här berättar Karl Jansson på Lickstorp född år 1866.

Ja tror att di sa dä för att min far hade lycka mä säj o kunne räkne ut bra. Men i Lockni (Locknevi) sa di att di såg tomtar. Vi va sju pojkar som gick di för å få si dem. Inte kunne vi si dom men vi töckte att vi hörde dom. Men dä va fär där som trampa så dä va nog dom vi hörde. Di trodde att tomta skulle hjälpa dom men dä va fäll för dom va duktiga te räkna ut et för säj själva som dä geck bra för dom. Di sa att dä va tomtar här i Lickstorp, men allri såg ja nära å inte hörde ja att min far tala om dem.

Fru Emma Karlsson f Sundin har berättat följande:

”En gång när vi skulle sta och slå en äng kom en dräng inspringande oc sade: Skynda er så fär ni se Jan Pers tomtar. Vi sprang ut och fick se ett par små grå som hade något rött på huvudet. Men det var rätt skumt för det var mellan 2 och 3 på morgonen. Jag såg dem även själv men jag sprang inte tillräckligt fort annars hade jag väl fått se nämare vad det var.

Tomtarna på Lickstorp vaktade huset. Vår dräng och piga i Löt talade om att de brukade gå till Lickstorp på kvällarna och ta plommon, för vi hade inga egna hemma. Så länge de bara tog plommon och åt hände ingenting men så snart de försökte sticka några i fickan började det lysa och ramla i köket där det förut varit mörkt och tyst.

Upptecknare: Sven Halldén.

Compileur BW